

- Drig, E., 2005. *Mehanizirovannye korpusa RSKA v boju: Istorija avtobronetankovykh vojsk Krasnoj Armii v 1940–1941 gg.* Moskva: AST Moskva: Tranzitkniga.
- Sost. Zamlinskij, V., Vashkevich, V., Denisenko, V., 1991. *Leto 1941. Ukraina: dokumenty i materialy. Hronika sobytij: sbornik.* Kiev: Ukraina.
- Zotkin, V., 1977. *V pervyj god velikih srazhenij.* Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo universiteta.
- Marinchenko, O., 2013. Demografichniy vymir porazky 1941 r.: masshtaby vtrata RSChA viiskovopolonenymy na terytorii Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* № 3, s. 151–171.
- Moshhanskij, I., 2011. *Katastrofa pod Kievom.* Moskva: Veche.
- Mukovskiy, I., Lysenko, O., 1997. *Zvytiaha i zhertovnist: Ukraintsi na frontakh Druhoi svitovoi viiny.* Kyiv: Knyha pamiati Ukrainy.
- Nuzhdin, O., 2005. *Bitva pod Uman'ju: tragedija 6-j i 12-j armij (25 ijulja — 7 avgusta 1941 g.).* Ekaterinburg: izd-vo Ural'skogo universiteta.
- Nuzhdin, O., 2006. Dejstvija 6-j i 12-j armij v srazhenii pod g. Uman' 1–13 avgusta 1941 g. *Ural'skij vestnik mezhdunarodnyh issledovanij.* Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta. Vyp. 6., s. 74–106.
- Pereslegin, S., 2006. *Vtoraja mirovaja: vojna mezhdru real'nostjami.* Moskva: Jauza, Jeksmo.
- Runov, V., 2009. 1941. *Pervaja krov'.* Moskva: Jauza, Jeksmo.
- Rjashin, L., Stepanov, V., 1992. Sud'by general'skie. *VIZh.* № 10, s. 25–32.
- Sbornik boevykh dokumentov Velikoj Otechestvennoj vojny, 1958.* Vyp. 38. Moskva: Voenizdat.
- Solonin, M., 2008. 23 ijunja «Den' M». — Moskva: Jauza, Jeksmo.
- Chornyj, O., 2012. Heneral-maior Yakym Vasylovych Yakshyn i Kirovohradshchyna. *Naukovi zapysky. Seriia Istorychni nauky.* Vyp. 15, s. 315–325.

УДК 378.091.8(477–25):«1960/1970»

О. М. Кропивко

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

**ФІНАНСОВА УЧАСТЬ КОЛГОСПІВ І РАДГОСПІВ
У ПІДГОТОВЦІ СПЕЦІАЛІСТІВ ЯК СПРОБА
ПОДОЛАТИ КАДРОВИЙ ДЕФІЦИТ
У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ (1960–1970 рр.)**

О. Кропивко

National University of Life

and Environmental Sciences of Ukraine

***Participation of Collective and State Farms in the Training
of Specialists as an Attempt to Overcome the Staff Shortage
in Agriculture (the 1960–1970th)***

У статті досліджується фінансова участь колгоспів і радгоспів у формуванні кадрового ресурсу сільськогосподарського виробництва. Проаналі-

зовано фінансовий аспект реалізації державного плану кадрового забезпечення сільського господарства.

Ключові слова: кадровий дефіцит, сільськогосподарське виробництво, колгоспи, радгоспи, вузи, технікуми, училища механізації сільського господарства, заочна форма навчання.

The article reviewed participation of collective and state farms in the formation of personnel resource in agricultural production. The financial aspect of implementation the state plan of staffing in agriculture is analyzed. It is revealed that in the 1960th these processes took place in conditions of administrative pressure; extramural form of study (on the job training) became the dominating form of specialists' training at the expense of collective and state farms, and the overwhelming number of scholars upon termination of training became specialists of average qualification. It is accented on negative manifestations of forced involvement of collective and state farms to the solution of a personnel problem. It is specified that training of specialists of agriculture in the collective-farm and state-farm account at the same time had to suspend the growing migration of rural youth to the cities. The reasons of «brain drain» in agricultural industry are analyzed. By virtue of statistical and contemporary records it is revealed that in case of increase in the 1970th. the number of rural youth which got an education at the expense of farms didn't manage to overcome staff shortage in agricultural industry.

Keywords: staff shortage, agricultural industry, collective and state farms, higher education institutions, technical schools, college of agricultural mechanization, extramural form of study.

Кадрові питання в сільському господарстві перебували в центрі уваги урядових і партійних структур, і, відповідно, дослідників та науковців, уже в перше післявоєнне десятиліття. Заінтересованість держави у забезпеченні сільськогосподарського виробництва кадровим ресурсом стимулювала пошук нових моделей розвитку освіти.

В друге післявоєнне десятиліття однією з базових для сільськогосподарського виробництва проблем стало забезпечення сільського господарства необхідним кадровим ресурсом, що дало б змогу забезпечити повноцінну інтенсифікацію галузі. Держава намагалася заповнити кадрову прогалину, яка утворилася після війни, збільшуючи кількість студентів і учнів у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах. При цьому оптимальною (і до того ж, найменш витратною) було визнано заочну форму навчання (без відриву від виробництва). Збільшення контингенту студентів і учнів заочної форми за рахунок зменшення стаціонарної одночасно виконувало й вимогу щодо практичного стажу роботи для вступників. Собівартість навчання за ці-

єю формою суттєво зменшувалася. Втім, кадрове забезпечення галузі значно відставало від збільшення планових показників виробництва сільськогосподарської продукції. Необхідність інтенсифікувати сільське господарство означала збільшення в ньому капіталовкладень, а освіта, як і доти, перебувала в стані хронічного недофінансування. Влада розуміла, наскільки важливо забезпечити галузі фахівцями вищої та середньої кваліфікації, котрі на якісно новому рівні могли розширити виробництво сільськогосподарської продукції, тому шукала нові варіанти вирішення цієї проблеми. Одним із них стало залучення установ, підприємств, колгоспів і радгоспів до формування нової виробничої інтелігенції, що теоретично мало розв'язати кадрові проблеми.

Кадрове забезпечення сільськогосподарського виробництва постійно перебувало в центрі уваги партійних і державних органів влади УРСР. Низка постанов, які прийняли ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР та відповідних міністерств у кінці 1950–1970-х рр., засвідчує, що вирішенню цього питання приділяли значну увагу. Водночас дослідники аналізували забезпеченість сільського господарства фахівцями, розглядаючи їх відповідно до рівня кваліфікації. В радянській історіографії ця тема була ідеологічно заангажованою і розглядалась у контексті партійного керівництва освітою. Значну частину досліджень було присвячено формуванню керівної ланки сільськогосподарського виробництва, розвитку заочної форми освіти, підвищенню кваліфікації спеціалістів сільського господарства. Роботи О. Л. Хромової, Н. А. Яценка, О. М. Коханко, В. О. Зайчука присвячено історії середньої ланки сільськогосподарської освіти, яка формувала загін працівників широкої кваліфікації та молодших спеціалістів.

Досить широко досліджено генезу вищої школи, яка забезпечувала сільськогосподарське виробництво фахівцями вищої кваліфікації. Основні тенденції в державному управлінні вищою освітою розглядаються в дисертаціях і наукових статтях С. В. Майбороди, О. М. Жабенка. Серед загальних праць виділяється монографія О. Ф. Нікілєва, в якій автор детально проаналізував формування виробничої інтелігенції українського села у другій половині 1940–1960-х рр. Проте в більшості наукових праць фінансове забезпечення підготовки фахівців середньої і вищої кваліфікації розглянуто побіжно, зокрема слабо висвітлюється участь у ньому колгоспів і радгоспів.

Мета дослідження: виявити характерні тенденції, які супроводжували реалізацію державного плану підготовки фахівців за кошти колгоспів і радгоспів у 1960–1970-х рр., а також причини, через які не вдавалося подолання кадровий дефіцит у сільському господарстві.

У 1960-х рр. система сільськогосподарської освіти перебувала в стані перманентного реформування, яке стосувалося територіальної структури,

кон'юнктурних змін, змістовного наповнення й виникнення нової ланки — сільських спеціальних профтехучилищ на базі училищ механізації сільсько-го господарства. Таким чином, фахівців для сільськогосподарського виробництва готували на трьох рівнях: нижчому — в сільських профтехучилищах, які стали базою для підготовки кадрів масових професій; середньому — в технікумах, котрі відігравали роль проміжної ланки і, по-суті, надавали можливість кар'єрного зростання; вищому — в інститутах, що забезпечували підготовку фахівців вищої кваліфікації.

Розгалуженість системи сільськогосподарської освіти враховувала все більші потреби сільськогосподарського виробництва. Проте держава, створивши нову структурну модель, була не в змозі як слід профінансувати її самостійно. Підпорядкованість різних ланок освіти республіканським і союзним органам унеможлилювала оперативне вирішення фінансових питань і це знижувало рівень підготовки випускників сільськогосподарських навчальних закладів.

У рішеннях практично кожного пленуму та з'їзду ЦК КПУ, конференцій і нарад під егідою Міністерства освіти й Міністерства сільського господарства, проходить теза щодо необхідності поліпшити підготовку фахівців. Тобто держава фактично визнавала, що наявний рівень підготовки не відповідав розвитку сільськогосподарського виробництва; випускники вишів і технікумів часто не мали практичних навичок для роботи за спеціальністю, не були ознайомлені з новітніми технологіями й машинами.

Проблема слабкої підготовки і, відповідно, низької кваліфікації колишніх учнів і студентів накладалася на загальний дефіцит спеціалістів у сільському господарстві. 1959 р. з 1000 чоловік, працевлаштованих у сільському господарстві, тільки троє мали вищу освіту (Субботіна І., 2008). Незважаючи на загальне розширення студентського контингенту в 1960-х рр., кількість сільськогосподарських вишів не змінювалася, водночас поменшало технікумів. Стрімко розросталася мережа ССПТУ, проте їхні випускники не задовольняли потреб у кваліфікованих спеціалістах.

Якщо врахувати ту кількість випускників, яких відряджали на роботу до інших республік СРСР, до відомств, організацій, розміщених у великих містах і районних центрах, а також пільгові категорії, яким надавали так званий «вільний» диплом, умови для проживання на місцях розподілу — часто незадовільні, стає зрозумілою постійна потреба у фахівцях не тільки вузької, а й навіть широкої кваліфікації: агрономах, економістах, ветлікарях, механізаторах.

Після рішення березневого Пленуму ЦК КПРС (1962 р.) про перебудову управління сільським господарством усіх молодих спеціалістів, яких планували спрямувати на роботу в колгоспи та радгоспи областей, передали но-

воствореному Міністерству виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів УРСР, у результаті чого в розпорядженні Міністерства сільського господарства для роботи в НДІ, навчальних закладах та ін. організаціях залишилися тільки 406 спеціалістів, з них із вищою освітою лише 295 чол.

Реагуючи на повсюдні скарги обкомів ЦК КПб і Рада Міністрів УРСР видали постанову № 551 від 14 травня 1962 р. «Про заходи по впорядкуванню розподілу і поліпшенню використання спеціалістів сільського господарства», яку продублювало Міністерство сільського господарства.

За статистичними даними, на 1 жовтня 1962 р. на стаціонарі навчалоя майже 70 тис. чол. (у вишах — 18,3 тис. чол., у технікумах — 51,7 тис. чол.), причому комплектація проводилася переважно за рахунок сільської молоді. Більшими були показники заочного навчання — майже 80 тис. чол. (у вишах — 35,6 тис. чол., у технікумах — 43,8 тис. чол.). Заочну форму підготовки визнали пріоритетною, про що свідчить зростання кількості студентів-заочників за два роки в 1,5 раза (1960 р. — 22,3 тис.) (ЦДАГО України, 1963).

Збільшення набору до вишів і технікумів за рахунок навчання без відриву від виробництва і, відповідно, зменшення контингенту студентів денної форми навчання, окрім подолання дефіциту спеціалістів у сільському господарстві, мало на меті ще й здешевити їхню підготовку. В умовах хронічного недофінансування навчальних закладів заочна форма вважалася оптимальною для того, аби забезпечити сільськогосподарське виробництво кадрами. Окрім усього іншого, виконувалася вимога щодо вступників до вишів, за якою в них мав бути дворічний трудовий стаж у сільському господарстві. Витрати на підготовку таких фахівців розподілялися між державою та установами й організаціями, які їх направляли навчатися, причому перша законодавчо гарантувала низку пільг. Наприклад, зберігалася середня заробітна плата в період заліково-екзаменаційних сесій, відшкодовувалася вартість проїзду, для навчання надавався додатковий день серед робочого тижня тощо (Збірник постанов, 1959).

Держава намагалася перекласти підготовку фахівців на кошт колгоспів та радгоспів, відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 18 вересня 1959 р. № 1099 «Про участь промислових підприємств, радгоспів і колгоспів в підготовці спеціалістів для своїх підприємств» та постанови Ради Міністрів УРСР від 1 квітня 1961 р. № 427 «Про хід виконання постанови РМ СРСР від 18 вересня 1959 р. № 1099 “Про участь промислових підприємств, радгоспів і колгоспів в підготовці спеціалістів для своїх підприємств”». Проте на практиці цей процес проходив з ускладненнями — колгоспи часто не мали змоги готувати для себе необхідну кількість спеціалістів. Так, у Житомирській обл. 1961 р. за планом відбору кандидатів із 22 чол. трудової мо-

лоді, яку відряджали навчатись до Житомирського сільськогосподарського інституту (СГІ) та сільськогосподарських технікумів з відривом від виробництва, за рахунок колгоспів направили тільки 2 чол. до Житомирського СГІ (Держархів Житомирської обл., 1961).

При цьому фіксувалися значні зловживання: кандидатури тих, кого відряджали навчатися, не обговорювали на загальних зборах колгоспників; окремі особи, яких направляли на навчання, не мали необхідного виробничого стажу, не були передовиками виробництва, а подекуди й зовсім не працювали в господарствах, які їх рекомендували. Керівники колгоспів часто байдуже сприймали юридичну сторону відрядження до навчальних закладів — під час перевірок неодноразово фіксувалися підтасування документів для вступу на пільгових умовах (Держархів Житомирської обл., 1961).

Порушення стали масовими, про що свідчать висновки Ради Міністрів УРСР. Передусім це було пов'язано з фінансовою складовою: колгоспи, які відряджали виробничників навчатися, часто або зовсім не виплачували їм стипендії, або виплачували її нерегулярно й у менших обсягах. Брак контролю за навчанням призводив до низької успішності тих, кого направляли, а нерегулярне фінансування ще більше знижувало мотивацію. Труднощі з фінансовим забезпеченням колгоспних стипендіатів відчувалися практично в усіх областях. Так, студентам 1 курсу Житомирського СГІ — Щирському (колгосп «Здобуток Жовтня» Новоград-Волинського району), Гнатюку («Прогрес» Емільчинського), Іванчуку («Червоний прапор» Попільнянського), Косту («Перемога» Володар-Волинського), Войтовичу («Здобуток Жовтня» Словечанського), Савчуку (ім. Шевченка Червоноармійського) затримували стипендію на 2–3 місяці.

Виплату стипендії затримували через фінансові проблеми господарств. За планом відбору з трудової молоді кандидатів для прийому в Житомирський СГІ та сільськогосподарські технікуми на 1961/62 н.р. (з відривом від виробництва), було передбачено направити до Житомирського СГІ 90 осіб, з них 45 — за рахунок колгоспів, до сільгосптехнікумів: Верховенського — 66 чол. (6 — за рахунок колгоспів), Турчинівського — 62 чол. (5 — за рахунок колгоспів), Житомирського — 176 чол. (23 — за рахунок колгоспів), до Житомирського технікуму землевпорядження — 212 чол. (15 — за рахунок колгоспів), до Ново-Чарторійського зооветеринарного технікуму — 110 чол. (15 — за рахунок колгоспів), до Рогачів-Волинського зоотехнікуму — 110 чол. (14 — за рахунок колгоспів). Окрім Житомирського СГІ й технікумів, частину фахівців для області готували технікуми інших областей — Прилуцький технікум електрифікації — 40 чол., Лубенський технікум землевпорядкування — 10, Шевченківський технікум механізації гідромеліоративних робіт — 10. Загалом було заплановано відрядити на навчання 895 чол., з яких

тільки 123 — за рахунок колгоспів і радгоспів. На заочну форму навчання до сільськогосподарських технікумів планували направити практично таку саму кількість осіб — 873 (Держархів Житомирської обл., 1961).

Переважно колгоспи направляли кандидатів на навчання до технікумів і середніх спеціальних навчальних закладів; відсоток тих, хто здобував освіту за колгоспний (радгоспний) кошт у вишах був незначний (1962 р. — 5,4) (ЦДАГО України, 1963). Так, з Володар-Волинського району навчатися в Житомирський СГП спрямували 9 чол., з них на заочну форму — 5; до сільськогосподарських технікумів області — з відривом від виробництва — 33 чол., без відриву — 31 (ДАЖО України, 1962). У подальшому ці показники зростали, проте заочна форма навчання залишалася пріоритетною (в Харківській обл. 1969 р. з понад 2000 колгоспних і радгоспних стипендіатів тільки 788 навчалася в інститутах і технікумах на стаціонарі) (ЦДАГО України, 1970). Таким чином, господарства намагались уникнути зайвих витрат — підготовка фахівців на стаціонарі коштувала вдвічі більше, ніж на заочному відділенні. Для прикладу, загальні витрати на підготовку студента агрономічного факультету в кінці 1960-х рр. становили на стаціонарі понад 2,5 тис. руб., а на заочному відділенні — 1119 руб. (Держархів Чернігівської обл., 1976).

Перекладаючи фінансову сторону підготовки фахівців для сільськогосподарського виробництва на «плечі» колгоспів, держава обґрунтовувала це необхідністю задовольнити потреби в спеціалістах на рівні районів, нібито відмовляючись від планів державного розподілу, коли значній частині випускників навчальних закладів довелося б працювати поза межами УРСР. Якщо брати до уваги обов'язковий виробничий стаж для вступників, стає зрозуміло, чому, попри нарощування підготовки фахівців різного рівня кваліфікації, повністю вирішити кадрові проблеми не вдавалося навіть у середині 1970-х рр. У постановках обкомів КП України відзначали гостру потребу в зоотехніках, інженерах, ветлікарях, економістах, бухгалтерях та ін. Окрім «відтоку» до інших республік СРСР, ще однією причиною став перехід молодих спеціалістів на роботу в інші організації через неналежні побутові й виробничі умови у господарствах.

Через постійний дефіцит фахівців вимоги до кандидатів на навчання в сільськогосподарських навчальних закладах, по-суті, було знижено до мінімальних. Пріоритетність саме заочної форми, яка задовольняла вимогу дворічного трудового стажу кандидата, мала зворотній бік: до неї намагались залучити всіх працівників, які очолювали виробничі ділянки й не мали відповідної освіти, а також спеціалістів із середньою освітою та виробничників. Щоб зацікавити їх у навчанні, декларувалося створення пільгових умов. Рівень кадрової забезпеченості намагались підвищити також за рахунок поліпшення профорієнтації в загальноосвітніх школах. Для прикладу, в Жито-

мирській обл. на 1974–1980 рр. було заплановано відрядити до вишів за рахунок господарств: зоотехніків — 333 чол. (1974 — 49, 1975 — 49, 1976 — 48, 1977 — 48, 1947 — 48, 1979 — 47, 1980 — 47), ветлікарів — 329 чол. (1974 — 47, 1975 — 48, 1976 — 47, 1977 — 47, 1947 — 47, 1979 — 47, 1980 — 46), інженерів-механіків — 343 чол. (1974 — 49, 1975 — 50, 1976 — 49, 1977 — 49, 1947 — 49, 1979 — 49, 1980 — 48), економістів — 280 чол. (щороку — по 40), бухгалтерів — 336 чол. (1974 — 48, 1975 — 49, 1976 — 48, 1977 — 48, 1947 — 48, 1979 — 48, 1980 — 47); на спецвідділення з підготовки агрономів-організаторів у Верховенському сільгосптехнікумі — 420 чол. (щороку — по 60 чол.), зоотехніків-організаторів у Рогачівському зоотехнікумі — 270 чол. (1974 — 60, 1975 — 60, 1976 — 30, 1977 — 30, 1947 — 308, 1979 — 30, 1980 — 30), механіків-організаторів у Житомирському сільгосптехнікумі — 210 чол. (щороку — по 30 чол.); до СПТУ: механізаторів тваринництва з кваліфікацією електромонтера — 623 чол. (1974 — 84, 1975 — 85, 1976 — 80, 1977 — 79, 1947 — 97, 1979 — 99, 1980 — 99), майстрів-наладчиків з техобслуговування тваринницьких ферм — 489 чол. (1974 — 59, 1975 — 59, 1976 — 58, 1977 — 79, 1947 — 78, 1979 — 78, 1980 — 78), слюсарів з ремонту машин на фермах — 480 чол. (1974 — 59, 1975 — 59, 1976 — 57, 1977 — 77, 1947 — 76, 1979 — 76, 1980 — 76), електромонтерів — 28 чол. (щороку — по 4 чол.) (ДАЖО України, 1974).

Саме технікуми й училища механізації в 1960–1970-х рр. стали основними осередками підготовки фахівців середньої кваліфікації для сільськогосподарства. На відміну від сільськогосподарських вишів, кількість яких майже 20 років не змінювалася, технікумів побільшало майже вдвічі (з 89 на 1950 р. до 138 на 1970 р.). В кінці 1960-х рр. тут готували 114,4 тис. чол. за 22 спеціальностями. Зростання кількості учнів мало подолати розбіжність між усе вищими вимогами до сільськогосподарського виробництва та рівнем його кадрового забезпечення. Простий підрахунок кількості тих, хто здобував освіту в середніх навчальних закладах, засвідчує, що, як і раніше, гострий дефіцит фахівців відчували в тваринництві та рослинництві. В технікумах 1967 р. найбільше готували механіків (26,6 тис. чол.), зоотехніків (16,1 тис.), бухгалтерів (15,5 тис.), агрономів (майже 15 тис.), ветфельдшерів (14,1 тис.). Разом із тим, за соціальним складом їхній контингент у цей період тільки на 71% складався з сільської молоді, причому практичного досвіду роботи не мала й половина учнів. Характерно, що за кошти колгоспів та радгоспів у технікумах навчалася невелика кількість осіб (1966 р. із 82 504 учнів технікумів тільки 3 тис. були колгоспними стипендіатами) (Петренко В., 1971).

Як вказує І. М. Лубко, неможливість ліквідувати кадровий «голод» у сільському господарстві була одним із наслідків аграрної політики М. С. Хру-

щова, яка викликала негативні соціально-демографічні процеси. З одного боку, на початку 1960-х рр. значно поліпшився освітній і кваліфікаційний рівень молоді 1920–1929 років народження, з іншого — це призводило до масового відпливу з села тих, хто отримав певну кваліфікацію і міг розраховувати на подальше соціальне зростання (зокрема механізаторів) (Лубко І., 2003). Аналіз даних переписів населення УРСР 1959, 1970 і 1979 рр. доводить, що за 20 років сільське населення зменшилося приблизно на 3,5 млн. чол. (з майже 22 млн. 722 тис. до 19 млн. 243 тис. — з 54% до 45% від загальної кількості) (Войцехівський Ю., 2008). За 10 подальших років середньорічний відтік населення з сіл становив 198 тис. чол. (Боднар Г., 2007).

Тож підготовка спеціалістів сільського господарства за рахунок колгоспів і радгоспів, окрім подолання «кадрового голоду», одночасно мала призупинити зростання міграції сільської молоді до міста. За рахунок адміністративного тиску на колгоспно-радгоспне керівництво, а з початку 1970-х рр. у зв'язку з реальною потребою в фахівцях, кількість тих, кого відрядили навчатися за кошти колгоспів і радгоспів, зросла майже вчетверо. Так, із Закарпатської та Івано-Франківської обл. 1968 р. тільки 60 осіб було направлено до Львівського зооветеринарного інституту, а через сім років колгоспні стипендіати становили $\frac{1}{4}$ студентського контингенту сільськогосподарського інституту (664 чол.). На Пленумі ЦК КПБ України, який відбувся у квітні 1973 р., зазначалося, що кількість колгоспних стипендіатів, котрі здобували сільськогосподарський фах, зросла до 3000 чол., причому $\frac{2}{3}$ навчалися на заочних відділеннях вузів і технікумів (ЦДАГО України, 1973). Якщо проаналізувати динаміку, то за 15 років — з 1965 до 1980 р. — колгоспних стипендіатів серед студентів побільшало вчетверо: з 4014 до 17 514 осіб (ЦДАГО України, 1973). Це дало змогу підняти середній показник забезпеченості фахівцями до 18 на господарство, хоча окремі області відчували в них гостру потребу (так, у Чернівецькій обл. забезпеченість становила тільки 3 на кожний колгосп) (ЦДАГО України, 1973). Загалом констатувалося, що понад 50% населення, що працювало на селі, мали вищу й середню спеціальну освіту, зокрема підвищився освітній рівень голів колгоспів і радгоспів — 1965 р. серед останніх спеціалісти становили 63%, а вже 1973 р. — 84% (ЦДАГО України, 1973).

Статистичний матеріал засвідчує, що незважаючи на передачу більшості навчальних закладів у республіканське підпорядкування і, відповідно, їх фінансування з республіканського бюджету, Мінфін УРСР не міг самостійно забезпечити сільськогосподарське виробництво фахівцями середньої і вищої кваліфікації. Перманентний пошук нових джерел фінансування для їх підготовки призвів до, по-суті, ще одного варіанту викачування коштів із сільського господарства, коли колгоспи, маючи реальну потребу у фахів-

цях, були змушені готувати їх за свій рахунок. Таке нововведення тільки частково задовольняло кадрову потребу й, хоча ця практика існувала до кінця 1980-х рр., подолати дефіцит у фахівцях сільського господарства не вдалося.

Попри офіційне невизнання того, що таке рішення провалилося, з 1962 р. підготовку механізаторів перевели на кошт держави. Це свідчить про те, що найвище республіканське і союзне керівництво розуміло, наскільки ситуація серйозна. Не маючи змоги забезпечити всі галузі достатньою кількістю фахівців, держава віддала пріоритет базовим, посилюючи престижність окремих спеціальностей. Насамперед це стосувалося механізації сільського господарства: завдяки повному утриманню учнів за кошти держави, збільшеному стипендіальному фонду, пільгам на період отримання освіти (для тих, хто навчався без відриву від виробництва) і в подальшому — надання певних соціальних гарантій під час роботи намагалися задовольнити все нові й нові потреби сільськогосподарського виробництва.

Проте молодь часто розглядала освіту як можливість побудувати подальше життя в легших, на її погляд, умовах — у місті. Особливо ця тенденція посилилась у 1970-х рр., коли майже чверть мігрантів до села становили особи від 16 років і старші. Соціальний склад учнів сільськогосподарських технікумів у кінці 1960-х рр. засвідчує, що колгоспниками й дітьми колгоспників ці заклади було укомплектовано тільки на 3/4 (трохи більше за 70%), а виробничий стаж мала тільки третина учнів. З понад 80 тис. чол., які були вихідцями з села, колгоспну стипендію отримували тільки 3 тис. чол.

Збільшення контингенту учнів стаціонарних відділень у технікумах і зменшення кількості заочників до пропорції 1,5:1 з середини 1960-х рр. стало неофіційним визнанням низької якості підготовки фахівців без відриву від виробництва. Сподівання на виробничий досвід у сільському господарстві та практичний стаж роботи, які мали доповнити теоретичну базу знань, не виправдалися, провалилась і спроба подолати кадровий дефіцит у сільському господарстві за рахунок направлення на навчання сільської молоді від колгоспів і радгоспів.

Андрушко, В., 1979. Зміни в кількості і освітньому рівні сільськогосподарської інтелігенції західних областей УРСР (1959–1970), *Вісник Львівського університету*. Серія Історія. Вип. 15, с. 76–80.

Бабий, В., 1976. *Партійное руководство развитием высшего сельскохозяйственно-го образования на Украине (1959–1965)*... Автореферат диссертации кандидата исторических наук, Киевский университет им. Т. Г. Шевченко, Киев.

Бабич, Д., 1976. Вдосконалення системи підготовки спеціалістів для сільського господарства (1959–1965 рр.), *Український історичний журнал*, № 2. с. 86–93.

Боднар, Г., 2007. *Міграція сільського населення до Львова в 50-х – 80-х роках ХХ століття*. Дисертація кандидата історичних наук, Львів.

Войцехівський, Ю., 2008. *Історія. Освіта. Інтелігенція*. Київ: Знання України.

Губерський, М., 1967. Зміцнення колгоспів керівними кадрами (1961–1965 рр.), *Український історичний журнал*, № 10, с. 52–61.

Доповідні записки, інформації і листування Уманського СГІ з Головним управлінням вищої і середньої сільськогосподарської освіти МСГ СРСР з питань основної діяльності інституту. 18.01.1969–27.12.1976 на 185 арк., Держархів Черкаської обл., ф. Р-1063, оп. 5, спр. 653.

Жабенко, О., 2003. *Особливості й тенденції розвитку державного управління освітою в Україні (1946–2001 рр.)*. Автореферат дисертації кандидата наук з державного управління, Київ.

Зайчук, В., 1997. *Проблеми підготовки кадрів у професійно-технічних училищах сільськогосподарського профілю в Україні (1969–1995 рр.)*. Київ: Генеза.

Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР, 1959, № 8., ст. 115. Київ: Держполітвидав УРСР.

Інформації и справки сільхозотдела ЦК, обкомов КП України, МСХ УССР... — о выполненні постановлений ЦК ККП України и СМ УССР «О повышении роли агрономов, зоотехников и др. специалистов сельского хозяйства в развитии колхозного и совхозного производства» и «О мерах по упорядочению распределения и улучшению использования специалистов сельского хозяйства, об обеспечении колхозов механизаторскими кадрами» 29.01.1962–06.01.1963 на 250 арк. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 31, спр. 1961

Інформації и справки сільхозотдела ЦК, обкомов КП України, МСХ УССР... — о выполненні постановлений ЦК ККП України и СМ УССР «О повышении роли агрономов, зоотехников и др. специалистов сельского хозяйства в развитии колхозного и совхозного производства и О мерах по упорядочению распределения и улучшению использования специалистов сельского хозяйства, об обеспечении колхозов механизаторскими кадрами. 29.01.1962–06.01.1963 на 250 арк., ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 1961.

Коханко, О., 1995. *Становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітничих кадрів з середньою освітою в Україні (1969–1994 рр.)*. Дисертація кандидата педагогічних наук, Київ.

Лубко, І., 2003. *Спроби аграрних перетворень М. Хрущова та їх вплив на українське село (1953–1964 рр.)*. Дисертація кандидата історичних наук, Черкаси.

Майборода, С. В., 2002. *Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917–1959 рр.)*. Автореферат дисертації доктора наук з державного управління, Київ.

Мороховський, В., 1974. Підготовка механізаторських кадрів у сільських ПТУ УРСР у роки восьмої п'ятирічки, *Український історичний журнал*, № 12, с. 101–105.

Нікілев, О., 2004 *Виробнича інтелекція українського села: творення соціальної верстви (середина 40-х — середина 60-х рр. ХХ ст.)*. Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетр. ун-ту.

О плане приема для обучения в сельскохозяйственные институты и техникумы области в 1962 г. Из протокола заседания Володар–Волынского райисполкома № 9, от 20 апреля 1962 г. Протокол № 9 засідання виконкому Володарсько-Волинської райради депутатів трудящих Житомирської обл. від 20 квітня 1962 р. на 54 арк., Держархів Житомирської обл., ф. 3067, оп. 2, спр. 82.

Об организации подготовки и повышения квалификации специалистов для работы в животноводстве. Постановление бюро обкома КПУ и облисполкома № 58 от 5.08.74 г. Постанови обкому КП України та виконкому обиради депутатів трудящих. 5.07.1974–19.08.1974. на 212 арк., Держархів Житомирської обл., ф. Р-1150, оп. 2, спр. 2156.

Об участии колхозов и совхозов района в комплектовании вузов и техникумов и подготовке специалистов для своих хозяйств. Из протокола № 10 заседания Житомирского РИК от 2 июля 1961 г. Протокол засідання Житомирського райвиконкому № 10 від 2.06.1961 — на 101 арк., Держархів Житомирської обл., ф. Р-3865, оп. 1, спр. 451.

Об участии колхозов в укомплектовании институтов и техникумов и подготовке специалистов для своих хозяйств. Из протокола № 10 заседания Червоноармейского райисполкома от 27.05.61 г.» Протоколи засідань виконкому Червоноармійської райради депутатів за 1961 з № 8 по № 15 28.04.1961–19.08.1961 на 271 арк. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1904, оп. 2, спр. 188.

Петренко, В., 1971. *Колгоспе сельанство УРСР в 1951–1970 рр. (зміни в складі, умовах праці і житті)*. Дисертація доктора історичних наук, Київ.

Петренко, В., 1969. О подготовке сельскохозяйственных кадров на Украине (1946–1965), *История СССР*, № 4, с. 80–89.

Про участь радгоспів і колгоспів у комплектуванні вузів і технікумів і в підготовці спеціалістів для своїх господарств. Рішення виконкому облради трудящих з № 461 по № 515 8.05.1961–25.05.1961 на 307 арк. Держархів Житомирської обл., ф. Р-1150, оп. 2, спр. 1349.

Ревенко, Н., 1983. Историко-партийная литература о деятельности Компартии Украины по повышению роли сельскохозяйственной интеллигенции (1965–1980), *Вестник Харьковского университета*, № 240, с. 97–91.

Справки отделов и работников аппарата ЦК Компартии Украины по... вопросам работы с. х. высших и средних учебных заведений... 31.12.1969–21.12.1970 на 231 арк., ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 128.

Стенограма засідання Пленума ЦК КП України від 17–18 квітня 1973 р. Ч. I на 248 арк., ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2, спр. 68.

Стенограма засідання Пленума ЦК КП України від 17–18 квітня 1973 р. Ч. II на 176 арк., ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2, спр. 69.

Субботіна, І., 2008. *Соціально-демографічні процеси в Україні у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. (за даними загальних переписів населення 1959–2001 рр.)*. Дисертація кандидата історичних наук, Чернігів.

Чишко, В., 1985. Вдосконалення системи підготовки кадрів спеціалістів для сільсько-го господарства УРСР, *Український історичний журнал*, № 11, с. 15–25.

Хромова, О., 1980. *Развитие средних профтехучилищ в УССР (1965–1975 гг.) Автореферат диссертации кандидата педагогических наук*, Киев.

Яценко, Н., 1973. *Развитие профтехобразования в западных областях УССР (1944–1969): на материалах Закарпатской, Ивано-Франковской, Тернопольской и Черновицкой областей*. Автореферат диссертации кандидата педагогических наук, Одеса.

Andrushko, V., 1979. Zminy v kilkosti i osvitnomu rıvni silskohospodarskoj intelihent-sii zakhidnykh oblastei URSR (1959–1970), *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria Istorii*. Vyp. 15., s. 76–80.

Babij, V., 1976. *Partijnoe rukovodstvo razvitiem vysshego sel'skhozajstvennogo obrazovanija na Ukraine (1959–1965)*... Avtoreferat dissertacii kandidata istoricheskikh nauk, Kievskij universitet im. T. G. Shevchenko, Kiev.

Babych, D., 1976. Vdoskonalennia systemy pidhotovky spetsialistiv dlia silskoho hospodarstva (1959–1965 rr), *Український історичний журнал*, № 2. s. 86–93.

Bodnar, H., 2007. *Mihratsiia silskoho naselennia do Lvova v 50-kh – 80-kh rokakh ХХ stolittia*. Dysertatsiia kandydata istorychnykh nauk, Lviv.

Voitsekhivskiy, Iu., 2008. *Istoriia. Osvita. Intelihentsiia*. Kyiv: Znannia Ukrainy.

Huberskyi, M., 1967. Zmitsnennia kolhospiv kerivnymy kadramy (1961–1965 rr.), *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, № 10, s. 52–61.

Dopovidni zapysky, informatsii i lystuvannia Umanskoho SHI z Holovnym upravlinniam vyshchoi i serednoi silskohospodarskoj osvity MSH SRSR z pytan osnovnoi diialnosti instytutu. 18.01.1969–27.12.1976 na 185 ark., Derzharkhiv Cherkaskoi obl., f. R-1063, op. 5, spr. 653.

Zhabenko, O., 2003. *Osoblyvosti i tendentsii rozvytku derzhavnogo upravlinnia osvitoiu v Ukraini (1946–2001 rr.)*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk z derzhavnogo upravlinnia, Kyiv.

Zaichuk, V., 1997. *Problemy pidhotovky kadriv u profesiino-tekhnichnykh uchylushchakh silskohospodarskoho profilu v Ukraini (1969–1995 rr.)*. Kyiv: Heneza.

Zbirnyk postanov i rozporiadzen Uriadu URSR, 1959, № 8., st. 115. Kyiv: Derzhpolitvydav URSR.

O plane priema dlja obuchenija v sel'skohozejstvennye instituty i tehnikumy oblasti v 1962 g. Iz protokola zasadanija Volodar–Volynskogo rajispolkoma № 9, ot 20 aprelja 1962 g. Protokol № 9 zasidannia vykonkomu Volodarsko-Volynskoi rairady deputativ trudiashchykh Zhytomyrskoi obl. vid 20 kvitnia 1962 r. na 54 ark., Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., f. 3067, op. 2, spr. 82.

Ob organizacii podgotovki i povyshenija kvalifikacii specialistov dlja raboty v zhivotnovodstve. Postanovlenie bjuro obkoma KPU i oblispolkoma № 58 ot 5.08.74 g.» Protokol № 9 zasidannia vykonkomu Volodarsko-Volynskoi rairady deputativ trudiashchykh Zhytomyrskoi obl. vid 20 kvitnia 1962 r. na 54 ark., Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., f. 3067, op. 2, spr. 82.

Ob uchastii kolhozov i sovhozov rajona v komplektovanii vuzov i tehnikumov i podgotovke specialistov dlja svoikh hozhajstv. Iz protokola № 10 zasadanija Zhitomirskogo RIK ot 2 ijulja 1961 g. Protokol zasidannia Zhytomyrskoho raivykonkomu № 10 vid 2.06.1961 — na 101 ark., Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., f. R-3865, op. 1, spr. 451.

Ob uchastii kolhozov i sovhozov rajona v komplektovanii vuzov i tehnikumov i podgotovke specialistov dlja svoikh hozhajstv. Iz protokola № 10 zasadanija Zhitomirskogo RIK ot 27.05.1961 g.» Protokoly zasidan vykonkomu Chervonoarmiiskoi rairady deputativ za 1961 z № 8 po № 15 28.04.1961–19.08.1961 na 271 ark. Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., f. R-1904, op. 2, spr. 188.

Petrenko, V., 1971. *Kolhospne selianstvo URSR v 1951–1970 rr. (zminy v skladi, umovakh pratsi i zhytti)*. Dysertatsiia doktora istorychnykh nauk, Kyiv.

Petrenko, V., 1969. O podgotovke sel'skohozejstvennykh kadrov na Ukraine (1946–1965), *Istoriia SSSR*, № 4, s. 80–89.

Pro uchast radhospiv i kolhospiv u komplektuvanni vuziv i tehnikumiv i v pidhotovtsi spetsialistiv dlja svoikh hospodarstv. Rishennia vykonkomu obrady trudiashchykh z № 461 po № 515 8.05.1961–25.05.1961 na 307 ark. Derzharkhiv Zhytomyrskoi obl., f. R-1150, op. 2, spr. 1349.

Revenko, N., 1983. Istoriko-partijnaja literatura o dejatel'nosti Kompartii Ukrainy po povysheniju roli sel'skohozejstvennoj intelligencii (1965–1980), *Vestnik Har'kovskogo universiteta*, № 240, s. 97–91.

Spravki otelov i robotnikov aparata CK Kompartii Ukrainy po... voprosam raboty s. h. vysshih i srednih uchebnykh zavedenij... 31.12.1969–21.12.1970 na 231 ark., TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 32, spr. 128.

Stenohrama zasidannia Plenuma TsK KP Ukrainy vid 17–18 kvitnia 1973 r. Ch. I na 248 ark., TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 2, spr. 68.

Stenohrama zasidannia Plenuma TsK KP Ukrainy vid 17–18 kvitnia 1973 r. Ch. II na 176 ark., TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 2, spr. 69.

Subbotina, I., 2008. *Sotsialno-demografichni protsesy v Ukraini u druii polovyni XX — na pochatku XXI st. (za danymy zahalnykh perepysiv naseleння 1959–2001 rr.)*. Dysertatsiia kandydata istorychnykh nauk, Chernihiv.

Chyshko, V., 1985. Vdoskonalennia sytemy pidhotovky kadriv spetsialistiv dlia silskoho hospodarstva URSR, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, № 11, s. 15–25.

Hromova, O., 1980. *Razvitiie srednih proftehuchilishh v USSR (1965–1975 gg.)* Avtoreferat dissertatsii kandidata pedagogicheskikh nauk, Kiev.

Jacenko, N., 1973. *Razvitiie proftehhobrazovaniia v zapadnykh oblastjakh USSR (1944–1969): na materialah Zakarpatskoj, Ivano-Frankovskoj, Ternopol'skoj i Chernovickoj oblastej*. Avtoreferat dissertatsii kandidata pedagogicheskikh nauk, Odesa.

УДК 001 (478)

O. B. Soboleva

*Інститут Мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України*

O. Soboleva

*Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology
NAS of Ukraine*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОБОТИ В «ПОЛІ» У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗООЛОГІВ

Interpretation of «Field» Researches in the Professional Work of Ukrainian Zoologists

В статті розглядається проблема: як українські вчені-зоологи розуміли свою роботу в «полі», під час наукових експедицій. У дослідженні розглядається, яку роль відіграє збирання емпіричних даних в експедиціях у формуванні професійної ідентичності та наукового етосу вчених природничих спеціальностей*.

Ключові слова: антропологія науки, зоологія, дослідницькі практики, професіональна ідентичність.

This article is based on anthropological methodology and examines the problem of how Ukrainian zoologists understand their work in their field sites during investigative expeditions. Ethnographic examination of biologists community and

* Передусім хочу висловити щиру подяку усім моїм інформантам, котрі зголосилися дати інтерв'ю та допомогти мені у зборі інших матеріалів, котрі лягли в основу цієї статті. Також хочу висловити подяку Олені Боряк за слухні зауваження та доповнення, висловлені на етапі підготовки тексту до друку.